

*Człowieczeństwo jest to suma naszych defektów, mankamentów, naszej niedoskonałości,
jest tym czym chcemy być, a nie potrafimy, nie możemy, nie umiemy,
to jest po prostu dziura między ideałami a realizacją.*

Stanisław Lem

dr Iwona Grodź

Trzeba mierzyć wysoko!

Stanisław Lem na zajęciach języka polskiego jako obcego

Każdorazowo celem edukacji językowej jest rozbudzenie zainteresowań nowym językiem, motywowanie do posługiwania się nim w różnych sytuacjach oraz rozwijanie umiejętności komunikacyjnych. Często okazuje się, że związki między sztukami, np. tekstem literackim a dziełami wizualnymi (ilustracje) czy audiowizualnymi (adaptacje), mogą okazać się dobrym medium edukacji językowej. Na wyższym poziomie wtajemniczenia językowego celem jest więc nie tylko rozwijanie inteligencji językowej, czyli inteligencji związanej z przetwarzaniem informacji językowych w zakresie fonologii, gramatyki, semantyki oraz pragmatyki danego języka, lecz także zainteresowania kulturą piśmienniczą kraju, w którym dany język obowiązuje. W przypadku nauczania języka polskiego jako obcego warto przed przystąpieniem do przygotowania projektu interdyscyplinarnego z wykorzystaniem tekstu, ilustracji, nagrania dźwiękowego czy filmu zadać sobie pytanie o to, jak wzbogacić słownictwo starszych uczniów pochodzących z innego kraju, nie zaniżając poziomu merytorycznego prezentowanych treści. Jednym z pomysłów może być nauka polskiego na bazie opowiadań Stanisława Lema¹.

Biografia, osobowość i twórczość autora *Bajek robotów* – to trzy filary, na bazie których można przygotować zajęcia z języka polskiego dla uczniów obcojęzycznych, opierając się na twórczości Stanisława Lema i na poziomie szkoły ponadpodstawowej (ze znajomością języka na poziomie średniozaawansowanym). Grupa docelowa to więc uczniowie szkół ponadpodstawowych ze znajomością języka polskiego na poziomach: B1, C1 lub C2. Do przygotowania i przeprowadzenia zajęć pomocnym narzędziem może okazać się analiza strategiczna SWOT, która – choć używana jest przede wszystkim do oceny mocnych (*strengths*) i słabych (*weaknesses*) stron czy szans (*opportunities*) i zagrożeń (*threats*) przedsiębiorstwa – tym razem może przydać się w projektowaniu zajęć edukacyjnych z języka polskiego jako obcego. Tym bardziej że można ją stosować zarówno do całego projektu (cyklu zajęć w ciągu roku, semestru), jak i poszczególnych jego faz czy sfer funkcjonowania, np. komunikacji, słuchania ze zrozumieniem, czytania czy pisanie. Może być także wykorzystywana w przewidywaniu efektów nauczania jako technika wstępnej analizy strategicznej szans realizacji konkretnego planu nauczania.

Zaplanuj – Zapamiętaj – Wykonaj

- **Jasno określony cel.** Pytania: Jakie działania doprowadzą do osiągnięcia celu? Jak być efektywnym w swoim dochodzeniu do celu? Przykładowy cel: wyjaśnienie, na czym polega w języku polskim konstrukcja gramatyczna tzw. podwójnego przeczenia.
- **Określone ramy czasowe.** Przykładowo: potrzebne są trzy lekcje (po 45 min) na realizację tego tematu.
- **Stopniowe dopracowywanie, otwartość na zmiany.** Nauczyciel musi być przygotowany na różny poziom umiejętności językowych, umieć żywo na nie reagować.
- **Wiedza, do kogo dokładnie nasze działanie ma trafić, tj. jasno określony odbiorca.** Uczniowie obcojęzyczni, którzy znają język polski na poziomie przynajmniej B1 i uczęszczają do szkół ponadpodstawowych.
- **Precyzyjne zdefiniowanie kryterium sukcesu.** Po czym poznać, że projekt nauczania zakończył się sukcesem? Ustalić, że takim kryterium będzie np. poprawne wykonanie zadania domowego.

Potencjał twórczości Stanisława Lema na zajęciach języka polskiego jako obcego

Niewątpliwie mocną stroną pomysłu nauczania języka polskiego na bazie życia i twórczości Stanisława Lema jest niezwykła biografia pisarza, która dostępna jest na wielu platformach w różnych językach. Warto jednak zacząć zajęcia z języka polskiego jako obcego z wykorzystaniem twórczości Stanisława Lema od dokumentu biograficznego na jego temat – *Autor „Solaris”* (2016) Borysa Lankosza, którego ścieżkę dźwiękową można przetłumaczyć (w miarę potrzeb i/lub

możliwości uczniów na język ukraiński lub choć angielski). Kolejnym krokiem jest przedstawienie wypowiedzi pisarza na temat najważniejszych dla niego miast, np. Lwowa (w kontekście tzw. małych ojczyzn) czy Krakowa. W tej części zajęć pomocna okaże się strona Alfabet Lema², na której można znaleźć materiały: *Lwów, czyli mała ojczyzna Stanisława Lema, której utraty nie przeboleał do końca swojego życia* oraz *Kraków, czyli miasto, które wygrało los na kosmicznej loterii i stało się punktem docelowym wyjazdu Lema ze Lwowa*.

Po wspólnym obejrzeniu filmu, przeczytaniu krótkiego biogramu pisarza (dla zaawansowanych ważnym tekstem okaże się na pewno biograficzna powieść *Wysoki*

zamek) oraz zapoznaniu się z wybranymi materiałami dotyczącymi ważnych dla autora *Solaris* miastami, na bazie zdobytej wiedzy można wspólnie z uczniami stworzyć linię chronologiczną miejsc i wydarzeń, które stały się kamieniami milowymi w jego biografii. Trudniejszym wyzwaniem będzie zaproponowanie zadania: prawda (P) czy fałsz (F), np.:

- Mieszkanie rodzinne Lema we Lwowie miało tylko dwa pokoje. (F)
- W 1946 r. cała rodzina przeniosła się do Krakowa, bo nie chciała przyjąć obywatelstwa ZSRR. (P)
- W 1973 r. pisarzowi przyznano honorowe członkostwo amerykańskiego stowarzyszenia Science Fiction Writers of America. Pisarz je jednak odrzucił. (Pierwsze zdanie – P, drugie zdanie – F)
- W latach 1983–1988 Lem przebywał na emigracji. (P)

Językowe aspekty nauczania języka polskiego jako obcego na podstawie tekstów Lema

Zdawać by się mogło, że język Stanisława Lema jest hermetyczny i zrozumiały tylko dla Polaków. Nic bardziej mylnego. Wszak to najczęściej tłumaczony na świecie polski autor (w tym na język ukraiński³). Jest to zatem pisarz, którego teksty rzeczywiście są wykorzystywane na zajęciach języka polskiego jako obcego. Świadczy o tym m.in. praktyka Jolanty Tambor – językoznawczynie z Instytutu Językoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego, która Lemowską neosemantyzację i neologizację wykorzystuje w glottodydaktyce. O języku autora *Cyberiady* pisała w dysertacji doktorskiej (*Język polskiej prozy fantastycznonaukowej*) i wielu publikacjach naukowych, a na bazie opowiadań: *Jak ocalał świat*, *Maszyna Trurla*, *Wyprawa pierwsza A, czyli Elektrybał Trurla* opracowała materiały pomocnicze do nauki języka polskiego jako obcego. Przykładowo, podana niemal w pigułce zasada tworzenia nazw (opis powstawania terminologii solarystycznej) wpleciona w intrygującą akcję powieści *Solaris* okazała się znakomitą pomocą dydaktyczną w ćwiczeniach na temat zasad polskiego słowotwórstwa⁴.

Innym ciekawym aspektem pisarstwa Lema, który można twórczo wykorzystać na zajęciach z obcokrajowcami, jest wyjaśnienie, na czym polega w języku polskim konstrukcja gramatyczna tzw. podwójnego przeczenia. Cudzoziemcy zwykle mają problem ze zrozumieniem,

„dlaczego w języku polskim trzeba zaprzeczenie powtórzyć” – wspominała Jolanta Tambor⁵. Zawiłości te objaśnił doskonale Lem w opowiadaniu *Jak ocalał świat*:

„Robić nic” i „nie robić nic” po polsku nie oznacza tego samego. Maszyna, którą zbudował Trurl, wykonuje czynności na literę „n”. Bohater tego opowiadania Klapaucjusz poddaje ją testowi, wydając polecenie: „Maszyno! Masz zrobić Nic!”. Kiedy maszyna nie wykonuje żadnej czynności, pojawia się problem rozumienia przez cudowne urządzenie zadania. Początkowo maszyna staje i przestaje działać. Wypełnia więc polecenie: „Nie rób niczego”. Kiedy zaczyna rozumieć polecenie dosłownie, omal nie obraca wszystkiego w *nic*ość, chcąc zrobić *nic* – czyli sprowadzić na wszystkich i wszystko dookoła *nic*ość.

Przy okazji omawiania tego ostatniego można też poćwiczyć z uczniami odmianę zaimka rzeczownego nieokreślonego *nic* (np. *niczego*, *niczemu*, *niczym*), wskazać różnicę między znaczeniem słów: *nic* – „*nic*ość” oraz stworzyć autorski spis polskich słów zaczynających się na literę *n* (*nowy*, *nieś*, *nadzwyczajnie*, *nada*remnie, *nieśmiały* itp.).

Lekcja z pointą – jak dzięki Lemowi uczyć mówienia po polsku?

XXI wiek pokazał, że zmiany doprowadziły do stanu „zagrożenia” człowieczeństwa (zob. robotyzacja, rozwój sztucznej inteligencji itp.), a ten grozi utratą zdolności do widzenia i rozumienia sensowności planu dalszych transformacji. To dlatego ostatecznie dla Lema wartością okazało się samoograniczenie – jak przypomniał między innymi Przemysław Czapliński – w samoudoskonalaniu oraz potrzeba nadania słowom o utracie rzeczywistości ludzkiej większej skuteczności¹¹. Dla autora *Doskonałej próżni* technologia jest rodzajem synergii

tego, co tworzą człowiek, nauka i natura. Dlatego nie należy jej oceniać w kategoriach dobra czy zła, lecz raczej zbadać, „w jakiej mierze można ufać jej rozwojowi i w jakiej wpływać na jego kierunek”. W tym twierdzeniu ukryta jest nadzieja, która charakteryzuje początkowy okres twórczości Lema. Przemysław Czapliński opisywał go w następujący sposób: „Wczesny Lem jest utopistą w tym znaczeniu, że tworzy pozytywną, optymistyczną diagnozę przyszłości. Ujawnia zagrożenia, które stoją na drodze do harmonijnej społeczności, lecz jego obawy nie są związane z odkryciem nierozwiązywalnych problemów, lecz z groźbą niewłaściwego użytku czynionego z rozwiązań. Człowiek może wszystko – w sensie technicznym może przezwyciężyć każdy problem, w sensie moralnym natomiast może wykorzystać odkrycia dla sprawy dobrej i złej. Jeśli zatem potrzebuje czegoś, to nie pomocy sprzętowej, wsparcia materialnego, lecz właściwego ukierunkowania rozwoju”¹⁶.

Twórczość Stanisława Lema jest wyrafinowaną intelektualnie próbą spojrzenia na wszechświat z innej niż tylko ludzka perspektywy oraz zapowiedzią tego, co nadejdzie. Autor *Solaris* twierdził, że brak pamięci historii jest znakiem wszystkich czasów, w których ludzie albo nie czytają o tym, co było, albo tego nie rozumieją, albo – gdy czytają i rozumieją, to dość szybko zapominają. Ów stan wyjściowy może więc stać się ciekawym punktem wyjścia do ogólnych, już nie tyle językowych, rozważań z uczniami obcojęzycznymi na temat książek wybranego pisarza. Będzie to dobre ćwiczenie **umiejętności mówienia w języku polskim**, a pomocne okażą się adaptacje tekstów tego autora, np. *Przekładaniec* (1968) Andrzeja Wajdy czy *Kongres* (2013) Folmana, o których można mówić jako o przekładach intersemiotycznych wskazujących ciekawe aspekty przekładu językowego⁷.

Każdorazowo kluczowymi kategoriami są czas, historia i transformacja. Można więc zacząć zajęcia od zadania kluczowego dla tekstów Lema pytania: „Czego mamy się spodziewać w przyszłości (w różnych sferach życia, np. mediatyzacji rzeczywistości czy ekologicznego zwrotu)?”.

Przykładowo, autor *Bajek robotów* w swoich opowiadaniach podjął kilka ważnych tematów związanych z próbą zmierzenia się z zagadnieniem przyszłości człowieka. Każdorazowo Lem, opowiadając o przyszłości, paradoksalnie czerpie inspiracje z przeszłości. Dwa tematy wydają się świadczyć o tym najbardziej. Chodzi o motyw choroby i jej leczenia oraz motyw przemian środowiska naturalnego: rozumianych jako proces biologiczny związany z objawami różnych schorzeń, wynik mutacji genetycznych czy po prostu starzenia

organizmów. W ten sposób dla wielu twórczość Lema staje się nie tylko opowieścią *science fiction*, ale też „moralitetem na trudne tematy”¹². Jednym z nich jest problem odpowiedzialności, zarówno za życie innych, jak i transformacje, jakim podlega nieustannie świat.

Lekcja z klasą – uczy my neologizmów

Niewątpliwie kłopotliwym zagadnieniem są Lemowe neologizmy (tzw. odlingwistyczna futurologia⁸), które pojawiają się w tekstach o zabarwieniu groteskowym i baśniowym. W kontekście opowiadania *Jak ocalał świat* można wskazać serię ciał niebieskich na literę *n*, np.: *natą-gwie*, *nupajki*, *nurkownice*, *nędzioły*, *nałuszki*. Należy ostrożnie wprowadzać je na zajęcia z obcokrajowcami (to poziomy C1–C2), gdyż – jak zauważyła Jolanta Tambor – nie zostały one zbudowane na podstawie klarownego, łatwego do zidentyfikowania rdzenia. Niemniej jednak widać w nich znane polskie sufiksy, które mogą posłużyć do nauki polskiego słowotwórstwa (nie tylko w wyrazach rozpoczynających się na literę *n*). Można wykorzystać w tym przypadku metodę opierającą się na strategiach, które wspierają proces uczenia się języka obcego, takich jak: *Tropiciel*, *Wywiadowca*, *Konstruktor*, *Mediator* (zob. **metoda JES-PL**)⁹.

Działania edukacyjne

- Stanisław Lem urodził się we Lwowie. Co wiesz na temat tego miasta i jego historii?
- Autor *Solaris* z wykształcenia był lekarzem. Nigdy jednak nie pracował w wyuczonym zawodzie. Czy potrafisz wskazać przyczyny takiej decyzji pisarza albo opowiadania/powieści Lema, w których wiedza medyczna okazała się ważną inspiracją?
- Jakie inne wydarzenia historyczne stały się doświadczeniem pisarza? Jak je wspominał? Czy wpłynęły na jego twórczość literacką?
- Stanisław Lem przez jakiś czas przebywał poza granicami Polski. Wymień miejsca, w których mieszkał lub które odwiedził.
- Co przewidział lub zapowiedział Lem wizjoner? (Zob. m.in. M. Gliński, *13 przepowiedni Lema, które się sprawdziły*).
- Czy znasz film, który jest adaptacją opowiadań Lema, np. *Solaris* (1972) Andrieja Tarkowskiego lub *Solaris* (2000) Stevena Soderbergha, animację braci Quay *Maska* (2010) albo *Kongres* (2013) Ari Folmana? Jeżeli tak, napisz 10 prostych zdań w języku polskim na ten temat.

Dodatkowe pomysły

(zob. m.in. M. Pamuła-Behrens, M. Szymańska, *Metodyka nauczania języka edukacji szkolnej uczniów z doświadczeniem migracji*, Kraków 2018)

- **Bank polskich słówek** wypisanych z tekstów dotyczących Lema, których można użyć w życiu codziennym.
- **Sieć słów** z opowiadań autora *Bajek robotów*, które można układać w grupy tematyczne lub według kategorii gramatycznej (np. części mowy).
- **Czytanie i rysowanie** – wspólne czytanie fragmentów tekstów Lema, a następnie próba ich zilustrowania i opowiedzenia o efekcie wykonanej pracy (por. A. Baranowa, *Śmieszne i straszne. Rysunki Stanisława Lema*

„Wczesny Lem jest utopistą w tym znaczeniu, że tworzy pozytywną, optymistyczną diagnozę przyszłości. Ujawnia zagrożenia, które stoją na drodze do harmonijnej społeczności, lecz jego obawy nie są związane z odkryciem nierozwiązywalnych problemów, lecz z groźbą niewłaściwego użytku czynionego z rozwiązań”.

*Na marginesie wystawy w Galerii dylag.pl Kraków 13 marca – 26 kwietnia 2008*¹⁰. Innym pomysłem jest polecenie wykonania wizualnego projektu (z opisem) pomysłu na ekranizację wybranego opowiadania (lub jego fragmentu) Stanisława Lema. ■

dr Iwona Grodź

Literaturoznawca, filmoznawca, historyk sztuki, muzykolog, psycholog sztuki i wieloletni dydaktyk akademicki (UAM Poznań, Warszawa). Interesuje się ponadto kulturoznawstwem, teatrem, filozofią i psychologią, a także ideą „korespondencji” sztuk, szczególnie: literatury – filmu – teatru – malarstwa i muzyki. Autorka książek i wielu innych publikacji naukowych.

Przypisy:

- ¹ Zob. m.in. stronę o Stanisławie Lemie: <https://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-lem> [dostęp: 6.05.2022]. Na wskazanej platformie można znaleźć sporo materiałów w języku ukraińskim i rosyjskim, które dotyczą polskiej kultury.
- ² Zob. <https://roklema.pl/alfabet-lem/>; <https://lem2021.org/> [dostęp: [6.05.2022]].
- ³ W Ukrainie ukazało się jednotomowe wydanie dzieł Stanisława Lema, w którym znalazły się powieści: *Astronauta*, *Głos Pana* i *Wizja lokalna* w przekładzie Jurija Popsujenki i Łarysy Biłyk, zob. <https://www.institutksiazki.pl/aktualnosci,2,ukrainskie-wydanie-trzech-powieści-stanisława-lem-a-ze-wsparciem-institutu-ksiazki,7299.html> [dostęp: 6.05.2022]. Zob. też M. Krajewska, *Polsko-rosyjski słownik Lemowych neologizmów*, Toruń 2006.
- ⁴ *Czytaj po polsku. Materiały pomocnicze do nauki języka polskiego jako obcego: Stanisław Lem, Jak ocalał świat (B1–B2), Maszyna Trurla (B2–C1), Wyprawa pierwsza A, czyli Elektrybał Trurla (C1–C2). Edycja dla średnio zaawansowanych i zaawansowanych*, tom 7, oprac. J. Tambor, Katowice 2019.
- ⁵ Zob. cytata za: M. Sztuka, *Stanisław Lem. Fantasta, który nazywał swoje marzenia*, „No Limits” 2021, nr 1(3), s. 6–8: https://us.edu.pl/wp-content/uploads/pliki/no-limits/Lem-fantasta_NL_nr-3-PL-internet.pdf [dostęp: 6.05.2022].
- ⁶ Tamże, s. 61.
- ⁷ Od strony teoretycznej ten temat podjęła m.in. M. Kaźmierczak, *Od przekładu intersemiotycznego do intersemiotycznych aspektów tłumaczenia*, „Przekładaniec” 2017, nr 34, s. 7–35.
- ⁸ Zob. też S. Lem, *Kongres futurologiczny. Ze wspomnień Ijona Tichego*, Warszawa 1983 (fragment o tworzeniu zmyślonych słów, np. ja-jaźń, ty-tyźń, my-myźń itp.).
- ⁹ M. Pamuła-Behrens, M. Szymańska, *Metodyka nauczania języka edukacji szkolnej uczniów z doświadczeniem migracji*, Kraków 2018, s. 32.
- ¹⁰ Jako ciekawostkę można podać, że „pierwszy zachowany zespół rysunków Stanisława Lema składa się z kilkunastu wariacji satyrycznych na temat pomnika Fryderyka Chopina. Pochodzą one z roku 1949 i powstały jako żartobliwe, ale i bezlitosny komentarz do konkursu na pomnik wielkiego kompozytora ogłoszony w Krakowie z okazji Roku Chopinowskiego. Drugi zespół rysunków to oryginalne ilustracje autora do Dzienników gwiazdowych. Autorskie rysunki Lema po raz pierwszy pojawiły się w czwartym wydaniu poszerzonym, które ukazało się nakładem «Czytelnika» w 1971 roku. Z niezrozumiałych względów pełnego zestawu składającego się z 25 ilustracji nie powtórzyły już żadne inne polskie wydania. Jedynie wydania zachodniemieckie z lat 70. i 80. zawierają ich komplet”. Sam Lem miał do swoich szkiców lekki stosunek, traktował je raczej jako żart niż pracę artystyczną. Dlatego zapewne nie są to prace wykonane, a kreślone w sposób naturalny. W tym tkwi ich lekkość i niezaprzeczalny czar (zob. m.in. na ten temat: A. Baranowa, *Śmieszne i straszne. Rysunki Stanisława Lema Na marginesie wystawy w Galerii dylag.pl Kraków 13 marca – 26 kwietnia 2008*, „Quart” 2008, nr 2(8), s. 110–115).
- ¹¹ Zob. m.in. P. Czaplirski, *Stanisław Lem – spirala pesymizmu*, „Teksty Drugie” 2001, nr 6, s. 59–75.
- ¹² T. Sobolewski, *Lem, Żebrowski i „Szpital przemienienia”*, „Film”, 1978, nr 26, s. 6–8.

Bibliografia:

1. Alfabet Lema: <https://culture.pl/pl/artykul/alfabet-stanisława-lem> [dostęp: 6.05.2022].
2. Baranowa A., *Śmieszne i straszne. Rysunki Stanisława Lema Na marginesie wystawy w Galerii dylag.pl Kraków 13 marca – 26 kwietnia 2008*, „Quart” 2008, nr 2(8), s. 110–115.
3. Czaplirski P., *Stanisław Lem – spirala pesymizmu*, „Teksty Drugie” 2001, nr 6, s. 59–75.
4. *Czytaj po polsku. Materiały pomocnicze do nauki języka polskiego jako obcego: Stanisław Lem, Jak ocalał świat (B1–B2), Maszyna Trurla (B2–C1), Wyprawa pierwsza A, czyli Elektrybał Trurla (C1–C2). Edycja dla średnio zaawansowanych i zaawansowanych*, t. 7, oprac. J. Tambor, Katowice 2019.
5. Gajewska A., *Zagłada i gwiazdy. Przeszłość w prozie Stanisława Lema*, Poznań 2016.
6. Gliński W., *13 przepowiedni Lema, które się sprawdziły*: <https://culture.pl/pl/artykul/13-przepowiedni-lem-a-ktore-sie-sprawdzily> [dostęp: 6.05.2022].
7. Jarzębski J., *Skalpel i mózg*: <https://solaris.lem.pl> [dostęp: 6.05.2022].
8. Kaźmierczak M., *Od przekładu intersemiotycznego do intersemiotycznych aspektów tłumaczenia*, „Przekładaniec” 2017, nr 34, s. 7–35.
9. Krajewska M., *Polsko-rosyjski słownik Lemowych neologizmów*, Toruń 2006.
10. Orliński W., *Świat według Orlińskiego. Lem zawsze na czasie*, „Gazeta Wyborcza. Duży Format” 2010, nr 19, s. 17.
11. Pamuła-Behrens M., Szymańska M., *Metodyka nauczania języka edukacji szkolnej uczniów z doświadczeniem migracji*, Kraków 2018.

Warto zobaczyć filmy o Lemie i wybrane adaptacje jego tekstów: <https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=115990> [dostęp: 6.05.2022].